

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme*

İskender KORKMAZ**

ÖZ

Bu çalışma, göç olgusunun kültürel bellek üzerindeki dönüştürücü etkisi, kültürel hafıza mekânlarının yaşadığı anlam kaybı ve işlevsizleşmesi odağında ele alınmıştır. Şehirlerin kimliğini inşa eden meydanlar, ibadethaneler ve mahalleler gibi fiziksel dokuların, yalnızca mimari birer yapı olmanın ötesinde, toplumun ortak geçmişini bugüne eklemleyen sembolik taşıyıcılar olduğu varsayımından hareket edilmektedir. Çalışmanın kuramsal çerçevesi Ravenstein, Lee ve Wallerstein gibi isimlerin göç kuramları ile Jan Assmann ve Maurice Halbwachs'ın kültürel bellek yaklaşımlarının disiplinlerarası bir sentezine dayanmaktadır. Söz konusu teorik zemin, göçün mekânsal ve zihinsel izdüşümlerini anlamlandırmak için bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Makale kapsamında, iç göçün Türkiye'deki sosyokültürel yansımaları, doğal afetlerin tetiklediği ani mekânsal yok oluşlar, dini ve sosyal ritüellerin geleneksel mekânlarından kopuşu ve zorunlu dış göçlerin yarattığı mekânsal yabancılaşma süreçleri analiz edilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda göç hadisesi demografik bir yer değiştirme ile birlikte mekânı anlamlandıran sosyal çevrenin ve kolektif ritüellerin tasfiyesi olduğu saptanmıştır. Özellikle güncel kentsel dönüşüm ve soylulaştırma politikalarının, yaşayan dokuyu müzeleştirerek veya ticarileştirerek kültürel belleği dondurduğu, geleneksel mahalle kültürünün yerini alan niteliksiz kentleşmenin ise kültürel mekânsızlaşma ve derin bir kimlik krizine yol açtığı vurgulanmaktadır. Sonuç olarak çalışma, fiziksel restorasyon faaliyetlerinin toplumsal belleği canlandırmak ve sürdürmek için tek başına yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Mekân ile insan arasındaki organik bağın kopması, hafıza mekânlarını işlevsiz bir hale ve aidiyetten yoksun fiziksel alanlara dönüştürmektedir. Bu durum, toplumsal hafızanın sürekliliği önünde ciddi bir engel teşkil ederek mekânın hafıza taşıma işlevini sekteye uğratmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kültürel Bellek, Hafıza Mekânları, Anlam Kaybı, Mekânsızlaşma, Kent Kimliği.

Başvuru / Kabul: 01 Mart 2026 / 14 Mayıs 2026

Atıf: Korkmaz, İ. (2026). Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme, *İmgelem*, 19, 29-56.

An Assessment of the Loss of Meaning/Dysfunction of Cultural Memory Spaces in the Context of Migration and Cultural Memory

ABSTRACT

This study examines the transformative impact of migration on cultural memory, focusing on the loss of meaning and de-functionalization of cultural memory spaces. It proceeds from the assumption that physical fabrics such as squares, places of worship, and neighborhoods are symbolic carriers that integrate society's collective past into the present, rather than being mere architectural structures. The theoretical framework is based on an interdisciplinary synthesis of migration theories by Ravenstein, Lee, and Wallerstein, alongside the cultural memory approaches of

*Bu araştırma makalesinin verileri anket veya mülakat teknikleri kullanılarak elde edilmediğinden etik kurul izni gerekmemiştir. / In this research article, ethics committee permission was not required as the data were not obtained using survey or interview techniques.

**Arş. Gör. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü, Nevşehir/Türkiye. E-posta: iskenderkorkmaz@nevsehir.edu.tr, ORCID Numarası: 0000-0003-3270-681X, ROR ID: <https://ror.org/019jds967>

Jan Assmann and Maurice Halbwachs. This ground provides a holistic perspective on the spatial and mental projections of migration. The article analyzes the sociocultural reflections of internal migration in Türkiye, spatial disappearances triggered by natural disasters, the detachment of rituals from traditional spaces, and spatial alienation caused by forced migrations. The study determines that migration is not only a demographic relocation but also a liquidation of the social environment and collective rituals that give meaning to space. It is emphasized that current urban transformation and gentrification policies freeze cultural memory by commercializing the living fabric, while unqualified urbanization leads to cultural placelessness and a deep identity crisis. Consequently, the study reveals that physical restoration alone is insufficient to sustain social memory. The severance of the organic bond between space and human transforms memory spaces into dysfunctional areas devoid of belonging. This situation constitutes a serious obstacle to the continuity of social memory and interrupts the memory-carrying function of space.

Keywords: Migration, Cultural Memory, Memory Spaces, Loss of Meaning, Despatialization, Urban Identity.

Received / Accepted: 01 March 2026 / 14 May 2026

Citation: Korkmaz, İ. (2026). An Assessment of the Loss of Meaning/Dysfunction of Cultural Memory Spaces in the Context of Migration and Cultural Memory, *İmgelem*, 19, 29-56.

GİRİŞ

Her şehrin kendine özgü bir dokusu, kimliği ve kültürel yaşamı vardır. Bu yaşam, farklı dönemlerin izlerini taşıyan çeşitli mekânlar aracılığıyla kendini gösterir. Tarihî yapılar, anıtlar, meydanlar, ibadethaneler, müzeler, sokaklar, caddeler, mahalleler, kültür merkezleri ve kamusal alanlar gibi fiziksel yapılar, toplumların ortak hafızasını ve kültürel kodlarını barındıran sembolik değerler taşır. Söz konusu mekânlar, geçmişle bugün arasında köprü kurarak insanların aidiyet duygusunu güçlendirir ve şehirlerin kendine özgü karakterini oluşturur. Bununla birlikte söz konusu alanlar, kültür üretiminin canlı tutulduğu, sanatsal ve sosyal faaliyetlerin sürdürüldüğü merkezler olarak şehirleri millileştiren, yani bir toplumu ortak bir kültürel zeminde buluşturan ve bütünleştiren yerler hâline gelir. Bu nedenle bu mekânlar, yaşam alanı olarak bir toplumun tarihini, kimliğini ve kültürel devamlılığını taşıyan değerli hafıza mekânları olarak büyük önem taşır.

Hafıza mekânları, kültürel birikim ve tarihi geçmiş aracılığıyla insan tarafından oluşturulur. Bu bakımdan mekânı değerli kılan unsur, insan ve onun müktesebatıdır. Dolayısıyla insan ve mekân arasında organik bir bağ bulunmaktadır. Bir mekânın hatırlanması söz konusu mekâna yüklenen anlamlar, kullanılan semboller ve anlatılan anlatılarla güçlenir. Fakat insan unsurunun ortadan kalması ile birlikte yüklenen sembol ve anlamlar işlevini yitirir ve birer taş yığını olarak vazifesini sürdürür. Bu açıdan bakıldığında hafıza mekânlarının işlevini yitirmesinde sosyal değişim, doğal afetler, savaşlar ve göçler önemli bir rol oynamaktadır. Şehirlerin sosyal dokusunu kaybetmesine ve hafıza mekânlarının işlevsiz hale gelmesine sebep olan sorunların en başında göç olgusu gelmektedir.

Göç, mekân ve bellek arasındaki ilişki literatürde geniş bir yer tutmasına rağmen modern göç dinamiklerin ve kentsel müdahalelerin bu ilişkiyi nasıl bir kopuşa sürüklediği

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme

tartışması tam anlamıyla çözümlenmemiş bir konudur. Jan Assmann ve Maurice Halbwachs gibi kuramcılar toplumsal belleğin mekânsal dayanaklarını tanımlamış olsalar da güncel çalışmalar bu teorik zemini genellikle tekil vakalar üzerinden okumaktadır. Toplumsal bellek ve kimlik inşası, soyut bir düzlemde değil, Massey'in (1985) vurguladığı üzere "mekânın toplumsallığı" üzerinde şekillenmektedir. Massey'e göre mekân, sosyal ilişki akışlarının sürdürülebilirliğini sağlayan ve toplumsal ilişkilerin temsil edildiği başat bir mecradır (1985, s. 14). Birey ve grup kimliklerinin mekâna bağlı şekilde oluşması, göç veya kentsel müdahalelerle yaşanan mekânsal değişimin fiziksel bir yer değiştirme olmadığını, aksine bir kimlik krizine ve toplumsal dönüşüme yol açtığını kuramsal olarak açıklamaktadır. Mekân sosyal ilişkilerin bir sahnesi ve söz konusu ilişkilerin mimarı olduğu düşüncesi, David Harvey (1985, 2001, 2003, 2006, 2008)'in çalışmalarında merkezi bir yer tutar. Harvey (1985), sosyal süreçler ile mekânsal formlar arasında ayrılmaz bir bağ kurarak sosyal pratiklerin mekânlara doğrudan şekil verdiğini, ancak bu inşa edilen mekânların da kaçınılmaz olarak sosyal süreçleri geri dönüştürdüğünü savunmaktadır. Bu dönüşüm, Harvey'in (1985) analizinde, "birikim-yıkım-yeniden birikim" döngüsü olarak tanımlanır. Castree (2004), Harvey'in bu yaklaşımını, mekânın statik bir kap değil, toplumsal eylemin hem ürünü hem de belirleyicisi olduğunu ortaya koyar. Mekânın toplumsal inşası tartışmalarında John Urry'in analizi fiziksel sınırların ötesine taşıyarak mekânı yaşayan, canlı ve toplumsal bir alan olarak tanımlamaktadır. Urry'e (1999) göre mekân, olayların üzerinde gerçekleştiği bir zemin olmakla birlikte bizzat toplumsal süreçlerin yaşandığı ve olayların cereyan ettiği bir kap hükmündedir (ss. 10-32). Bu yaklaşım, kentsel veya kırsal ayrımı gözetmeksizin, mikro ölçekteki mekân çözümlerinde bile mekânın fiziksel/coğrafi bir yapıdan öte topluluğun oluştuğu ve ayrıştığı bir mecra olduğunu kanıtlar.

Mekânın sosyolojisine dair Massey, Harvey ve Urry tarafından çizilen bu dinamik çerçeve, antropolojik bir perspektifle Jan Assmann'ın (2001) "hafıza mekânları" kavramıyla nihai karşılığını bulur. Assmann'a göre mekânlar, toplumsal belleğin saklama kaplarıdır. Assmann'ın bu yaklaşımı, Aytaç'ın (2006) vurguladığı üzere mekânı "içi boş bir form" olarak gören geleneksel anlayışı reddeder. Mekân, yaşama dair anılar, pratikler, unutuşlar ve ortak duygulanımların yansıdığı kolektif bir aidiyet alanıdır. Bu bağlamda hafıza mekânları, bireylerin kimlik repertuarlarını yeniden kurmalarına aracılık eder ve bireylerin kimlik sosyal ilişkiler ağını oluşturur.

Mekânın toplumsal inşasına dair kuramsal yaklaşımlar, modern kent planlama stratejilerinde kültürün nasıl bir kaldıraç olarak kullanıldığını anlamak için bir zemin sunar. 1980'lerden itibaren benimsenen "kültür temelli kalkınma" yaklaşımı, kültürel unsurların planlama politikalarının merkezine yerleşmesini sağlamıştır. Bu süreçte kültür, yalnızca bir kimlik ögesi olmaktan öte kentsel yenilenme ve ekonomik gelişimin temel dinamiği olarak görülmüştür (Bahçeci Başarmak, 2020, s. 219). Özellikle müze, sanat galerisi ve özgün mimari projeler gibi kültürel altyapılar, kentlerin imajını güçlendirerek uluslararası görünürlüklerini artıran unsurlar haline gelmiştir (Soğukkuyu ve Tunç, 2013, ss. 156-157). Ancak kentsel dönüşümün fiziki alanı etkilemekle birlikte toplumun kültürel dokusunu da doğrudan etkilediği unutulmamalıdır (Hayta, 2016, s. 177). Kültür değerler, yaşam tarzı ve toplumsal ilişkiler üzerinde belirleyici olduğundan, kentsel politikalarda bu öğelerin göz ardı edilmesi mekânsal planlamayı hem eksik hem de kısa ömürlü kılmaktadır (Yeter, 2007, s. 53). Bu bağlamda, kentlerin kültürel kimliğinin sadece geçici sanatsal faaliyetler veya dar kapsamlı folklorik etkinliklerle sınırlı kalmaması; sürdürülebilir bir kent kültürü için kültürel mirasın bütüncül bir biçimde ele alınması gerekmektedir (Keleş, 2005, s. 14). Çalışmamızın incelediği vakalarda ortaya çıkan anlam kaybı, tam da kültürün yaşayan bir bellek yerine durağan bir bellek olarak kurgulanmasının bir sonucudur. Bu çalışmanın temel özgünlüğü göç, mekân ve kültür arasındaki girift ilişkiyi, tanımlamanın ötesine geçerek sosyolojik ve halk bilimi (folklor) bağlamında disiplinlerarası bir perspektifle sentezlemesinde yatmaktadır. Literatürde genellikle birbirine teğet geçen mekânsal formların sosyolojisi (Massey, Harvey, Urry) ile kültürel belleğin antropolojik katmanları (Assmann, Halbwachs), bu araştırmada bütünleşik bir kuramsal çerçeveye oturtulmuştur. Çalışma, göç olgusunu demografik bir yer değiştirme olarak değil; sosyoloji ve halk bilimi disiplininin temel çalışma alanları olan ritüellerin, geleneksel yaşam biçimlerinin ve mekâna sızmış olan sözlü kültürün mekânsal tasfiyesi olarak ele alması bakımından özgün bir nitelik taşımaktadır.

Bu çalışmanın temel problemi günümüzdeki göç hareketlerinin (iç göç, dış göç, afet kaynaklı yer değiştirme) ve beraberinde gelen kentsel dönüşüm politikalarının, mekânı yalnızca fiziksel bir birime indirgeyerek onu anlamlandıran kolektif belleği ve toplumsal aidiyeti tasfiye etmesidir. Şehirlerin kimliğini kuran meydan, mahalle ve ibadethane gibi alanlar, mimari işlevlerinden öte toplumun ortak geçmişini bugüne bağlayan sembolik taşıyıcılarıdır. Ancak göç olgusuyla birlikte bu alanları yaşayan bir doku kılan sosyal çevrenin ve kolektif ritüellerin yok olması, mekânın "hafıza taşıma" işlevini yitirmesine neden olmaktadır. Fiziksel restorasyon çalışmalarının toplumsal belleği canlandırmada yetersiz kalması ve geleneksel mahalle

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme

kültürünün yerini alan niteliksiz kentleşmenin yarattığı “kültürel mekânsızlaşma”, çalışmanın odağındaki temel akademik problemi oluşturmaktadır.

Bu çalışma, yukarıda tanımlanan problem çerçevesinde şu temel sorulara yanıt aramaktadır:

1. Şehirlerin kimliğini inşa eden meydan ve ibadethane gibi sembolik taşıyıcılar, sosyal çevrenin tasfiyesiyle birlikte nasıl bir mimari nesneleşme sürecine girmektedir?
2. Dini ve sosyal ritüellerin geleneksel mekânlarından kopuşu, bu ritüellerin icra edilmiş biçimlerini ve toplumsal işlevini nasıl dönüştürmektedir?
3. İç göçün yarattığı mekânsal yabancılaşma ile doğal afetlerin tetiklediği ani mekânsal yok oluş arasında, toplumsal belleğin travmatik onarımı açısından ne tür farklılıklar bulunmaktadır?
4. Zorunlu dış göç süreçlerinde, geride bırakılan mekânın hafızası sürgün edilen bireyin kimlik inşasında nasıl bir rol oynamaktadır?
5. Soylulaştırma politikaları, mahalle kültürünün belleğini hangi mekanizmalarla dondurmakta ve mekânı tüketilebilir bir imgeye dönüştürmektedir?
6. Niteliksiz kentleşme sonucunda ortaya çıkan kültürel mekânsızlaşma, yeni nesillerin aidiyet duygusu ve toplumsal geçmişle kurdukları bağ üzerinde nasıl bir engel teşkil etmektedir?
7. Fiziksel restorasyon projelerinde yaşayan dokunun göz ardı edilmesi, mekânı neden toplumsal bir bellek deposu olmaktan çıkarıp statik bir müze nesnesine indirgemektedir?
8. Mekân ile insan arasındaki organik bağı yeniden tesis etmek ve hafıza taşıma işlevini canlandırmak için mimari onarımın ötesinde hangi sosyokültürel müdahale modelleri geliştirilebilir?

Kuramsal Çerçeve

Göç hem çeşitleri hem sebep ve sonuçları bakımından birçok yapıyı içinde barındırmaktadır. Bu yapısından dolayı göç olgusunun tek bir kuramla açıklanması mümkün değildir. Bu açıdan göç, kimlik ve kültürel bellek konusu üzerine inşa edilen bu çalışma başta sosyoloji olmak üzere sosyal bilimler alanında geliştirilen kuramlar çerçevesinde değerlendirilecektir.

Göçle ilgili bahsedilen yaklaşımlar arasında Ravenstein'in (1885) “Göç Kanunları” yer almaktadır. Ravenstein, modern göç çalışmalarının ilk temellerini atarak göçün belirli

düzenlilikler içerdiğini ileri sürmüştür. Ravenstein'in göç kuramına göre göç hareketleri basamaklı bir yapı sergiler. Göçmenler önce kırsal alanlara veya kendilerine en yakın yerleşimlere yönelir, ardından kent merkezlerine doğru kademeli bir biçimde ilerler (Yalçın, 2004, s. 23). Everett Lee (1969)'nin "itme-çekme modeli" ise kaynak bölgelerdeki olumsuzlukların itici, hedef bölgelerdeki fırsatların ise çekici gücüne odaklanır (s. 287). Stouffer'ın (1940) Kesişen Fırsatlar Teorisi mesafeden ziyade varış noktasındaki fırsat sayısını merkeze alarak göçü daha matematiksel bir çerçevede ele alır (Yalçın, 2004, ss. 28-29).

Geniş ölçekte açıklamalar sunan Immanuel Wallerstein (1998)'in dünya sistemi kuramı, küresel kapitalist düzenin merkez-çevre ilişkilerinin göç akımlarını belirlediğini savunurken (ss. 168-170); Andre Gunder Frank ve Samir Amin gibi isimlerin geliştirdiği bağımlılık kuramı, gelişmiş ülkelerin ekonomik politikalarının çevre ülkelerde yoksulluğu derinleştirerek göçü tetiklediğini ileri sürmüştür (Karaş, 2017, s. 249). Bu kuramlar, göçü bireysel bir tercihin ötesinde, kapitalist birikim rejiminin mekânı ve insanı yerinden eden yapısal bir sonucu olarak konumlandırır. Göçün sürekliliğini açıklayan Ağ Kuramı ise (Gurak ve Caces, 1992, s. 152), göçmenlerin sosyal bağlarının ve destek ağlarının yeni göçleri kolaylaştırdığını savunur. Sosyolojik açıdan bu ağlar, sadece bilgi akışı sağlamakla kalmaz aynı zamanda göçmenin yeni geldiği yabancı mekânda kendi kültürel belleğini koruyabileceği gettolardan veya etnik mahallelerden oluşan alternatif bir bellek mekânı inşa etmesine olanak tanır.

Ancak bu ekonomik ve demografik modellerin ötesinde göç, sosyolojik olarak toplumsal yapının ve mekân algısının kökten değişimidir. Bağımlılık Okulu'nun geliştirdiği merkez-çevre teorisi ve dünya sistemi yaklaşımları, bu hareketliliğin bireysel bir tercih değil, kapitalist sistemin yapısal bir sonucu olduğunu gösterir (Yalçın, 2004, ss. 35-36). Bu yapısal zorunluluk, göçmeni bir işgücü haline getirirken, onu tarihsel ve kültürel bağlarından kopararak mekânsal bir yerinden edilme sürecine sokar.

Bu yapısal süreçlerin bireysel ve toplumsal yansımalarını anlamak için Georg Simmel'in "Yabancı" tipolojisini hatırlamak gerekir. Göçle gelen birey, gittiği yerin fiziksel mekanına dahil olsa da o mekânın tarihsel ve kültürel belleğine başlangıçta dışsaldır (Simmel, 2009, ss. 149-154). Dolayısıyla Ravenstein ve Lee'nin bahsettiği o hareketlilik, beraberinde bir anlam krizini de getirir. Merkez ülkelerin veya kentlerin çevre üzerindeki bu baskın yapısı, hammadde ve işgücünü çekmekle birlikte göçmenin geldiği yere ait habitüsünü (Bourdieu, 2020, ss. 340-341) sarsarak, onu kimliksizleşmiş bir kentsel mekânın içine hapseder.

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme

Göçmenlerin, geldikleri yerle yeni yer arasında kimliklerini inşa etmeleri, tesadüfi olmayan bir kültürel sürecin parçasıdır. Bu süreç, bireyin eski mekânına ait habitüsü ile yeni mekânın dayattığı sosyal gerçeklik arasında bir gerilim yaratır. Bu gerilim, bazen şiddetli kimlik çatışmalarına, bazen de melez kimliklerin yeniden inşasına olanak tanır. Göçmenlerin bu inşa sürecinde sığındıkları en güçlü liman kültürel bellektir. Kültürel bellek, geçmişin hatırlanması ve bu hatırlamanın sosyal bir grup ve belirli bir mekânsal çerçeve içinde gerçekleşmesidir (Halbwachs, 2017, ss. 145-146). Dolayısıyla göçmen için mekân, barınılan bir alan olmanın ötesinde kimliğin sağlıklı bir şekilde yeniden inşa edilebilmesi için belleğin somutlaşması gereken hayati bir zemindir. Bireysel kimliğin bu mekânsal zeminde kök salması, ancak söz konusu alanın kolektif bir anlam dünyasıyla kuşatılmasıyla mümkündür. Bu noktada devreye giren kültürel hafıza mekânları, toplumsal belleğin somutlaştığı merkezler olarak karşımıza çıkar.

Kültürel hafıza mekânları, kültürel hafızanın temel kodları aracılığıyla inşa edilen ve toplumsal olarak anlamlandırılan mekânsal yapılardır. Mahalle, sokak, cami, bedesten, çeşme ya da türbe gibi mekânlar, fiziksel varlıklarıyla birlikte toplumsal-kültürel belleğin sembolik anlam alanlarından birini teşkil etmektedir ki ritüel pratikler ve kolektif anlatılar yoluyla kültürel belleğin somut taşıyıcıları hâline gelir. Bu mekânlar, gündelik yaşam pratikleri, inanç temelli uygulamalar ve sözlü kültür unsurları aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretilir ve kuşaklar arası aktarımın mekânsal zeminini oluşturur. Bu yönüyle kültürel hafıza mekânları, geçmişin hatırlanmasını, kültürel kimliğin süreklilik içinde kurulmasını ve yeniden inşa edilmesini mümkün kılan dinamik bellek alanları olarak değerlendirilmelidir.

Jan Assmann kültürel bellek kavramını, bir toplumun geçmişini semboller, ritüeller, metinler ve kurumlar aracılığıyla bilinçli biçimde hatırlama ve aktarma sistemi olarak tanımlar. Ayrıca belleğin dört farklı “dış boyutunu” değinir. Bunları mimetik bellek, nesnel belleği, iletişimsel bellek, anlam aktarımı (kültürel bellek) şeklinde sınıflandırır. Kültürel belleği bu boyutların kesişiminde konumlandırır (Assmann, 2015, ss. 26-28). Bu bellek ayrımı içinde özellikle anlam aktarımı olarak kültürel bellek ile nesnel belleği, kültürel hafıza mekânlarının açıklanması ve kavranması açısından belirleyici bir öneme sahiptir. Nesnel belleği, mekânları fiziksel ve işlevsel yapılar olarak değerlendirmez. Söz konusu bellek geçmiş deneyimleri, kolektif hatıraları ve tarihsel sürekliliği bünyesinde barındıran maddi taşıyıcılar olarak değerlendirilmesine imkân tanır.

Bu bağlamda göç, tarihsel süreçte farklı saiklerle gerçekleşen bir toplumsal olay olarak bireylerin ve toplumların kültürel, ekonomik ve sosyal habitüslerinde radikal değişiklikler meydana getirir. Söz konusu değişimler, göçmenlerin yeni yerleşim alanlarında kültürel hafızalarını hangi stratejilerle yeniden inşa ettikleri sorusunu doğururken; aynı zamanda göç alan bölgelerdeki yerleşik hafıza mekânlarının nasıl bir anlam kaybına uğradığını da gündeme getirmektedir. Özellikle güncel kentsel dönüşüm ve soylulaştırma politikalarıyla birleşen göç dalgaları, yaşayan dokuyu mülkiyet ve ticaret ekseninde dönüştürerek toplumsal belleği mekânsız bırakmaktadır (Alptekin, 2021, s. 327). Bu süreçte mekânlar, Marc Augé (1997)'nin kavramsallaştırdığı “yer-olmayan” alanlara dönüştükçe, birey ile mekân arasındaki bağ kopmakta ve mekân toplumsal bağlamından soyutlanmaktadır. Bu kopuşun doğal bir sonucu olarak hafıza mekânları, içindeki sosyal eylemin ve ritüelin tasfiyesiyle birlikte anlamsal derinliğini yitirerek nesneleşmektedir

Yöntem

Bu çalışma, göçün mekânsal bellek üzerindeki dönüştürücü etkisini anlamak amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması desenini benimsemiştir. Araştırmanın evreni, Türkiye'deki iç ve dış göç hareketliliği etkisiyle kültürel hafıza belleğin işlevsizleşmesine anlam kaybetmesi üzerine farklı karakterlerini temsil eden sekiz temel odak noktası üzerinden kurgulanmıştır: İç göçler örneğinde İstanbul (Balat-Samatya), Gaziantep (Bey Mahallesi-Kalealtı), Yavuzeli Kale Mahallesi, Dülük-Karadut Tekkesi. Dış göçler ve zorunlu yerinden edilme süreçleri için ise; 1944 Ahıska sürgünü, Mostar Köprüsü, Kapalı Maraş, Kaya Köyü gibi mekanlar amaçlı örnekleme tekniğiyle seçilmiştir. Bu örneklemlerin seçilme nedeni, söz konusu alanlardaki hafıza mekânlarının göç ve kentleşme etkisiyle eski işlevlerini ve anlamlarını yitirmiş olmasıdır. Araştırmanın odağı bu coğrafi bölgelerle sınırlı değildir. Asıl amaç, bu örnekler üzerinden mekânsal belleğin göç ve kentsel dönüşümle nasıl bir değişim geçirdiğini ve anlam kaybına uğradığını kuramsal bir çerçevede açıklamaktır.

Bu örnekleme çerçevesinde söz konusu çalışma, göç olgusunu salt coğrafi ve mekânsal bir yer değiştirmeden öte, kültürel belleğin sürekliliği, kırılması ve dönüşümü üzerinden okumayı amaçlamaktadır. Özellikle göçmenler için hafıza mekânlarının taşıdığı anlam üzerinde durulacak ve mevcut hafıza mekânlarının, yeni yerleşenler açısından kültürel işlevini yitirme süreci ele alınacaktır. Ayrıca mekânların toplumsal ve kültürel bağlamdan kopması ile anlam kaybı arasındaki dinamikler analiz edilecektir.

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme

Bulgular: Kültürel Hafıza Mekanları Üzerinden Analiz ve Tartışma

Kültürel hafıza mekânları, toplumsal belleğin mekânsal taşıyıcıları olarak işlev görür ve anlamlarını, insan-mekân ilişkisi üzerinden inşa eder. Toplumsal yapıda meydana gelen dönüşümler, özellikle göç olgusu, bu yapıyı zayıflatarak kültürel hafıza mekânlarının işlevsizleşmesine ve anlam kaybına yol açabilmektedir. Dolayısıyla göçün hafıza mekanlarına etkisinin tam olarak anlaşılabilmesi için iç göçler, dış göçler ve kentleşme olmak üzere üç temel yapı çerçevesinde ele almak gereklidir.

İç Göçlerin Etkisi

Türkiye, tarihsel, ekonomik ve sosyo-kültürel dinamiklerin etkisiyle iç göçler bakımından oldukça hareketli bir yapıya sahiptir. Ravenstein'in (1885) "Göç Kanunları"nda belirttiği üzere kırsal alanlardan kent merkezlerine yönelen göç hareketleri, özellikle sanayileşme, istihdam olanakları, eğitim ve yaşam koşullarındaki farklılıklar nedeniyle yoğunlaşmıştır. Söz konusu süreç, şehirlerin demografik yapısını, mekânsal düzenini ve toplumsal ilişkiler ağını önemli ölçüde dönüştürmüştür (Yalçın, 2004, s. 23). İç göçler, bir yandan kentlerde nüfus artışı ve mekânsal genişlemeye yol açarken, diğer yandan geleneksel yaşam biçimlerinin çözülmesine, kültürel pratiklerin dönüşmesine ve mevcut kültürel hafıza mekânlarının işlevlerinde değişimlere neden olmuştur. İç göçler, kent merkezlerindeki tarihsel hafıza mekânları üzerinde yoğun bir baskı yapar. Nüfus baskısı ve artan barınma ihtiyacı, tarihi dokuların hızla ticarileşmesine veya Glass'ın ifadesiyle soylulaştırma süreçleriyle asli yaşayanlardan koparılmasına neden olur (2010, ss. 19-21). Kırsaldan kente akan iş gücünün yerleştiği şehrin dış çevresi kendi hafızasını kurmaya çalışırken, kentin merkezindeki kadim meydanlar, hanlar ve çarşılar kolektif hafızadaki yaşayan mekân vasfını yitirerek sadece birer tüketim nesnesine dönüşür. Söz konusu durum, toplumsal belleğin zayıflamasına ve şehirlerin kimliksizleşerek tek tipleşmesine yol açar.

Belirtilen durumun somut yansımaları Türkiye'nin farklı kentsel ve kırsal dokularında açıkça gözlemlenebilmektedir. İstanbul'un Samatya ve Balat gibi tarihsel dokusuyla öne çıkan mahalleleri, iç göç dalgaları öncesinde farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşama kültürünü ve komşuluk hukukunu yansıtan en güçlü kolektif hafıza mekânları olarak bilinmektedir (Tuncer, 2013, s. 173). Fakat yoğun göçle birlikte bu alanlar hem fiziksel hem de işlevsel bir kimlik çözülmesine uğramıştır. Bu sürecin en somut yansıması, eskiden semt sakinlerinin toprakla ve birbirleriyle bağ kurmasını sağlayan Yedikule Bostanları gibi kentsel üretim alanlarının yerini betonlaşmaya bırakarak kültürel hafızayı zayıflatmıştır (Kanbak, 2016, s.

175). Aynı şekilde İstanbul gibi rant potansiyeli yüksek kentlerde kentsel dönüşüm; yeni imar alanlarının tükenmesiyle birlikte, özellikle Beyoğlu ve Karaköy aksındaki Tophane’de, düşük gelirli grupların yaşadığı merkezi bölgelerin soylulaştırılarak rantın maksimize edilmesini hedefleyen bir stratejiye dönüşmüştür (Türkün, 2010, s. 42). Benzer bir dönüşüm de geleneksel mahalle kahvehanelerinin kent kültürünün ortak paylaşım alanı olma niteliğini yitirerek, göçle gelenlerin kendi kökenlerine sığındığı hemşehri lokallerine dönüşmesiyle yaşanmıştır. Söz konusu durum kentin ortak hafızası dağılmasına ve birbiriyle bütünleşemeyen küçük grup belleklerine dönüşmesine yol açmıştır.

Lee’nin “itme-çekme faktörü” olarak tanımladığı ekonomik olanaklar, İstanbul’un tarihi mahallelerini birer göç odağına dönüştürmüştür. Ancak Balat veya Samatya gibi yerleşik bir kolektif belleğe sahip olan mahallelerde, birer sermaye mekânına dönüştürürken ortak belleği parçalar. Geleneksel mahalle kahvehanesinin yerini alan hemşehri lokalleri, Assmann (2015)’in bahsettiği kapsamlı kültürel belleğin yerini, sadece belirli bir gruba ait olan sınırlı bir iletişimsel belleğe bıraktığının kanıtıdır (s. 58). Mekân artık tüm kenti birleştiren bir hafıza mekânından ziyade, küçük grupların anlamlandırdığı bir mekân konumundadır.

İstanbul’un Samatya ve Balat gibi tarihsel mahallelerinde gözlemlenen dönüşüm, kolektif belleğin zayıflamasıyla sınırlandırılmayacak bir değişime işaret eder. Bu bakımdan mekân, nötr bir zemin değil, ekonomik ve siyasal güç ilişkileri tarafından üretilen toplumsal bir formdur (Lefebvre, 2014, s. 56). Söz konusu çerçevede söz konusu mahalleler, kullanım değerine dayalı gündelik yaşam alanı niteliğinden uzaklaşarak değişim değeri yüksek sermaye alanlarına evrilmektedir. Göç, bu dönüşümün tek başına belirleyicisi değildir. Bunun yanında kentsel rant, turizm ve gayrimenkul yatırımlarıyla iç içe geçen yapısal bir yeniden üretim sürecinin bileşenidir. Sonuçta mahalle, yaşanan ve üretilen bir yer olmaktan çıkarak tüketilen ve pazarlanan bir kentsel imge hâline gelmektedir.

Benzer bir örnek de Gaziantep özelinde Kalealtı ve Bey Mahallelerinde gösterilebilir. Gaziantep’in tarihsel çekirdeğini oluşturan Kalealtı ve Bey Mahallesi, iç göçün mekânsal ve sosyolojik anlamda hafızayı nasıl yeniden kurguladığını kanıtlar nitelikte bir dönüşüm sergilemektedir. Eskiden kozmopolit bir sosyal yapının ve seçkin sivil mimari belleğin temsilcisi olan Bey Mahallesi, iç göçle asıl sakinlerini kaybederek geçirdiği restorasyon süreci sonunda evlerin müze, butik otel ve kafe gibi işlevlere bürünmesiyle yaşayan bir doku olmaktan çıkıp kentin yeni sakinlerinden soyutlanmış bir turistik dekora ve dondurulmuş bir hafıza mekânına dönüşmüştür. Kalealtı bölgesi ise günümüzde kültürel hafıza mekânlarının fiziksel olarak korunduğu ancak bu mekânların içindeki toplumsal belleğin göç ve demografik

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme

değişimle başkalaştığı bir alan örneğidir. Tarihi hanlar, hamamlar ve bakırcılar arastası, Antep'in yerel zanaat kimliğini birer anı mekânı olarak yaşatmaya devam etse de belirtilen yapıların çevresindeki konut dokusuna yerleşen göçmen nüfus, mekânı geleneksel sosyal yapıyı değiştirmiştir. Eskiden Antepli ailelerin kolektif belleğini taşıyan hayatlı evler ve dar sokaklar, bugün yeni yerleşimcilerin getirdiği farklı dil, mutfak ve yaşam alışkanlıklarıyla harmanlanarak yeni bir yapıya bürünmüştür. Söz konusu durum, Kalealtı'nı sadece geçmişin korunduğu durağan bir müze-kent olmaktan çıkarıp yerel esnafın ticari hafızası ile göçmenlerin hayatta kalma pratiklerinin çarpıştığı, geleneksel hafızanın üzerine yeni bir göç katmanının eklenildiği dinamik ama bir o kadar da kimlik karmaşası yaşayan bir yere dönüştürmüştür.

Everett Lee (1966)'nin “müdahaleci engeller” ve “kişisel faktörler” olarak sınıflandırdığı göç dinamikleri (s. 50), Bey Mahallesi gibi alanlarda asıl sakinlerin yani yerleşik toplumsal hafıza yerini geçici kullanıcılara bırakmasıyla sonuçlanmıştır. Kültürel belleğin bellek dondurulması söz konusudur (Demir, 2012, s. 189). Buradaki bellek dondurulması bir bakıma soylulaştırmanın sonucudur. Soylulaştırma özünde yoksul ve işçi sınıfının tarihsel hak sahibi olduğu mekânlardan yerinden edilmesi üzerine kurulu bir süreçtir. Bu süreç, kent merkezini sınıfsal veya etnik açılarından homojenleştirirken, metropolitan ölçekte yeni sosyo-mekânsal ayrışma biçimlerini beraberinde getirmektedir (Meder ve Bal, 2018, s. 220). Yerleşik olan grupların yerinden edilmesiyle restorasyon süreci başlamıştır. Sonrasında mekânın turistik bir meta haline gelmesine ve yaşayan belleğin yok edilip onu durağan bir sergiye dönüşmesine sebep olmuştur. Kalealtı bölgesinde restorasyonlar ve açılan tematik müzeler (Mutfak Müzesi, Panorama Müzesi vb.), yine kültürel belleğin dondurulmasının başka bir örneğidir. Yerli halkın gündelik yaşamından çekildiği bu alanlar, artık sadece turistler ve dışarıdan gelenler için tasarlanmış birer hatırlama figürü haline gelmiştir. Kalealtı artık Anteplilerin yaşadığı bir yer değil, Antepliliğin sergilendiği bir mekândır. Gaziantep Kalealtı bölgesindeki dönüşüm, var olan kadim geleneklerin toplumsal bağlamından koparılması ve taşıyıcı öznesinin değişmesi olarak analiz edilmelidir. Burada zanaat kimliği ve fiziksel doku tarihsel bir gerçeklik olarak varlığını sürdürse de belirtilen mekânı anlamlandıran ve onu kuşaktan kuşağa aktaran yerleşik habitüs, göç ve demografik değişimle tasfiye edilmiştir. Mekânın fiziksel kabuğu yerinde dururken, bu kabuğun içindeki toplumsal ruh başkalaşmış, eskiden Antepli ailelerin kolektif belleğinin bir parçası olan gündelik pratikler, yerini yeni yerleşimcilerin hayatta kalma stratejilerine ve turistlerin tüketim odaklı beklentilerine bırakmıştır. Eskiden Antepli ailelerin kolektif belleğini taşıyan hayatlı evlerin, bugün göçmenlerin hayatta kalma pratikleriyle

harmanlanması, mekânda bir kültürel hibritleşme yaratmaktadır. Ancak hibritleşme, bütünleşik bir bellek üretmekten ziyade, yerleşik esnafın ticari hafızası ile göçmenlerin gündelik zorunluluklarının birbirine teğet geçtiği bir mekânsal yabancılaşma doğurmaktadır.

Kültürel hafıza mekânlarının değerini kaybetmesi, bazen ekonomik göçle yavaş yavaş olurken, deprem gibi felaketlerde bu durum çok daha ani ve sarsıcı yaşanmaktadır. Gaziantep'in Yavuzeli ilçesindeki eski Kale yerleşimi, 6 Şubat 2023 depreminden sonra güvenlik nedeniyle boşaltılarak kaderine terk edilmiştir. Söz konusu tahliye sadece evlerin boşalması değil, o sokaklarda nesillerdir süregelen komşulukların, çocukluk anılarının ve ortak alışkanlıkların da bir anda yok olması demektir. İstanbul veya Gaziantep merkezindeki tarihi mahalleler bir şekilde ayakta kalıp başka bir şeye dönüşse de Yavuzeli Kale mevki tamamen insansız kalarak fiziksel varlığını ve ruhunu yitirmiştir. Buradan ayrılmak zorunda kalan insanlar için Kale artık içinde yaşanan bir hafıza mekânından öte bir moloz yığını olarak düşünülmektedir. Mekânın tamamen ortadan kalkması, o bölgeye ait yerel kültürün ve hafızanın geleceğe aktarılmasını imkânsız hale getirerek büyük bir toplumsal kopukluk yaratmaktadır.

Deprem sonrası yaşanan tahliye süreci, göç literatüründe “zorunlu yerinden edilme” olarak tanımlanır. Anıların yaşayabilmesi için toplumsal bir çerçeveye ve çerçevenin tutunacağı fiziksel bir mekâna ihtiyaç vardır (Halbwachs, 2017, ss. 145-146). Yavuzeli'nde mekânın yani kalenin ve evlerin fiziksel olarak yok olması, belleğin üzerine inşa edildiği sembolik zemini yok etmiştir. Bu durum, göç eden topluluğu geçmişle bağ kurabilecekleri somut mirastan mahrum bırakmıştır. Yeni yerleşim yerlerinde güvenlik sağlansa da kültürel belleğin sürekliliği sağlayan hatırlama mekânları fiziksel olarak silindiği için hafıza mekânları sadece çeşitli anlatılarda kalmıştır.

Kültürel hafıza mekânlarının devamlılığı, sadece nesnelere ibaret olmayıp, bu mekânlarda icra edilen ritüellere bağlıdır (Nora, 1989, s. 12). Gaziantep Dülük Mahallesi'ndeki İmam Musa Kazım Türbesi ve Gaziantep Kalealtı mevkindeki Karadut Tekkesi, 1925 yılında Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına dair kanuni düzenleme sonrasında, söz konusu mekânları canlı tutan sosyal ve dini öznelerin (Dede ve talipler) şehir merkezinden kırsal alanlara göç etmesiyle bir ritüelsizleşme dönemine girmiştir. Belirtilen süreç, inanç topluluğunun şehir merkezinden köylere itilmesi, mekânın fiziksel yapısı korunsa bile hafızayı diri tutan ritüellerin mekândan taşınmasına yol açmıştır (Korkmaz, 2022, s. 223). Assmann (2015)'in iletişimsel bellek olarak adlandırdığı canlı hafıza, göç dalgasıyla birlikte kentsel alandan çekilmiş; Karadut Tekkesi ve İmam Musa Kazım Türbesi gibi merkezler, topluluğun yokluğunda işlevsizleşerek kentin yeni sakinleri için tarihsel bağları kopuk, âtıl birer yapıya dönüşmüştür. Söz konusu

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme

durum, mekânın fiziksel yıkımından ziyade, ritüelsizleşme yoluyla kültürel belleğin yok olması anlamına gelmektedir.

Göçün niteliği, bu olgunun bellek üzerindeki dönüştürücü etkileri ve ortaya çıkardığı toplumsal sonuçlar, yukarıda zikredilen kuramsal yaklaşımlar ışığında şu şekilde tabloştırmak mümkündür:

Tablo: 1. İç Göçlerin Niteliği ve Sonuçları

Örnek Mekân	Göçün Niteliği	Bellek Üzerindeki Etkisi	Mevcut Durum / Sonuç
İstanbul (Balat, Samatya)	Ekonomik Etkiler: Ekonomik Çekme faktörlü yoğun iç göç.	Göçün etkisiyle kolektif mahalle kültürü parçalanmış ve kent yaşamındaki o ortak bellek zemini yerini hemşehri odaklı yerel grup belleklerine bırakmıştı.	Ortak kent kültürü yerine parçalanmış hafıza mekânlarının oluşması.
Gaziantep (Bey Mahallesi, Kalealtı)	Soylulaştırma: Nüfusun yer değiştirmesi ve sermaye odaklı dönüşüm.	Yaşayan dokunun restorasyon projeleriyle müzeleşmesi, kolektif belleğin ticarileşmesine ve hafıza mekânının kültürel bir miras ögesinden ziyade bir tüketim nesnesine dönüşmesine neden olmaktadır	Mekânın fiziksel olarak korunması ancak ruhunu yitirmesi.
Yavuzeli (Kale Yerleşimi)	Zorunlu Yerinden Edilme: Afet (deprem) kaynaklı ani İtme faktörü.	Belleğin üzerine inşa edildiği fiziksel referans noktasının tamamen yok olması.	Hatırlama pratiğinin tutunacağı somut bir kanıtın kalmadığı durumlarda ortaya çıkan kültürel mekânsızlaşma.
Gaziantep (Dülük mahallesi, Karadut Tekkesi)	İdari/Siyasi Müdahale: Kentten kıra doğru tersine göç.	Belleği canlı tutan öznelerin (Dede/Talip) ve ritüellerin mekândan	Mekânın fiziksel mevcudiyetine rağmen anlamsal olarak işlevsiz ve âtil kalması.

		tahliyesi ile ritüelin yok olması	
--	--	-----------------------------------	--

İncelenen saha örnekleri tablodan yola çıkarak bütün olarak değerlendirildiğinde; göçün niteliği (ekonomik, zorunlu, idari veya soylulaştırma) ne olursa olsun, mekân ile toplumsal özne arasındaki organik bağın kopmasıyla sonuçlanan bir bellek tahribatı açığa çıkmaktadır. İstanbul (Balat, Samatya) örneğinde ekonomik göçle yaşanan kolektif mahalle kültürünün çözülmesi, kentin ortak bellek zeminini parçalayarak içe dönük mikro-bellek adacıkları yaratırken; Gaziantep (Bey Mahallesi, Kalealtı) düzlemindeki soylulaştırma müdahaleleri, yaşayan dokuyu müzeleştirerek mekânı bir miras ögesinden ziyade ruhsuz bir tüketim nesnesine dönüştürmüştür. Öte yandan, Yavuzeli (Kale Yerleşimi) örneğinde afet kaynaklı fiziksel yok oluşun yarattığı kültürel mekânsızlaşma, hatırlama pratiğinin tutunacağı somut referans noktalarını tamamen ortadan kaldırırken; Dülük ve Karadut Tekkesi'ndeki idari müdahaleler, fiziksel yapı mevcudiyetini korusa dahi, ritüeli gerçekleştiren öznelerin tahliyesiyle mekânın anlamsal olarak âtil kalmasına yol açmıştır. Belirtilen vakalar, belleğin sadece taşınmaz kültür varlıklarında değil, o yapıların içindeki sosyal etkileşimin, habitüsün ve ritüel sürekliliğinin toplamında yaşadığını ve bu unsurlardan birinin tasfiyesinin ise kaçınılmaz bir kentsel amnezi doğurduğunu kanıtlamaktadır.

Dış Göç Etkisi

İç göçün yol açtığı mekânsal dönüşümün ötesinde, savaş, mübadele ve benzeri zorunlu dış göçler, kültürel belleği ulusal ve coğrafi bir kopuşla karşı karşıya bırakır. Bu durum, belleğin mekânsal dayanaklarından yoksun kalmasıyla birlikte belleğin, tarihsel ve sembolik referanslarından kopararak yabancı bir coğrafyada yeniden konumlandırılmak zorunda bırakılması anlamına gelir. Söz konusu süreçte kültürel bellek, ait olduğu mekânsal bağlamdan ayrılarak yeni bir toplumsal ve kültürel çevrede varlığını sürdürmeye çalışır. Haliyle bellek taşıyıcılarının, geleneklerin ve hafıza mekânlarının sürekliliğinde kırılmalara yol açar.

Savaş ve zorunlu göçün yarattığı tahribat, binaların fiziksel yıkımından çok bir anlam kaybına yol açmaktadır. Bellek ancak toplumsal bir çerçevede var olabilir (Halbwachs, 2017, ss. 145-146). Dolayısıyla tarihi yapılar asli kullanıcılarını yitirdiğinde, kolektif hafızadaki canlı tanık rollerini kaybederek birer anlam boşluğuna dönüşmektedir. Pierre Nora (1989)'nın kavramlaştırmasıyla söz konusu yapılar, artık geçmişi yaşatan birer bağ değil, o geçmişin kaybını hatırlatan travmatik semboller haline gelmektedir. Göçle birlikte mekân ile insan arasındaki diyalog kesildiğinde, tarihi yapı yaşayan bir miras olmaktan ruhsuz bir dekora

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme

dönüşmektedir. Bu bağlamda, sadece binaları restore etmek toplumsal belleği geri getirmeye yetmemektedir. Savaş sonrası politikalar, göçün yarattığı bu mekânsal yabancılaşma ve anlam krizini de merkeze almak zorundadır.

Göç alan şehirlerde ciddi anlamda gettolaşma görülmekte ve söz konusu durum şehrin halihazırdaki kültürel yapısında ayrışmalara neden olmaktadır (Balaban, 2016, s. 89). Göç alan şehirlerde toplu insan gruplarının gelmesiyle birçok hafıza mekânı anlamını yitirmiştir. Türkiye’de Suriyeli sığınmacıların en çok göz aldığı yerlerden birisi Gaziantep’tir (Çankal ve Koyuncu, 2025, s. 68.). Dolayısıyla hafıza mekanlarının tahribatı noktasında en somut örneklerinden biri Gaziantep’te gözlemlenmektedir (Avcı, 2024, s. 160). Suriyelilerin kente yoğun olarak gelmesi ve özellikle Antep’in tarihi merkezindeki eski yerleşim yerlerini tercih etmesi, birçok hafıza mekanının işlevini kaybetmesine yol açmıştır. Şehrin yerli halkının kolektif belleğinde yer edinen geleneksel çarşılar ve tarihi mahalleler; yeni gelenlerin getirdiği farklı ticari pratikler, yabancı dil tabelaları ve farklı kültürel kodların altında ezilmektedir. Mekânın fiziksel yapısı korunsun bile, o yapıya ruhunu veren yerel yaşanmışlık silindiği için eski mekânlar artık sadece içeriği boşaltılmış bir yapıya dönüşmüştür. İfade edilen dönüşüm, kentin tarihi kimliğini taşıyan alanların sembolik değerini yitirerek asli sakinleri için birer yabancılaşma noktasına dönüşmesine neden olmaktadır.

Mekânsal dönüşümün temelinde, şehir yerlilerinin ekonomik gelir artışıyla birlikte tüketim kültürüne yönelerek geleneksel mahalle yapısından uzaklaşması yatar. Şehir sakinleri, eski evlerin ve dar sokakların sunduğu eskimişlik yerine, modern dünyanın vaat ettiği geniş, ferah ve daha nezih yaşam alanlarını tercih etmektedir. Kentsel dönüşüm projeleriyle birlikte güvenli ve elit kesime hitap eden yeni semtlerin açılması, yerli halkın şehir dışındaki yeni merkezlere taşınmasını hızlandırırken eski yerleşim yerlerinin boşalmasına neden olmaktadır. Yerli halkın terk ettiği alanlar, yarattığı ekonomik ve sosyal boşluk nedeniyle dış göçle gelen toplulukların sığınağı haline gelmektedir. Böylece şehrin tarihi kalbi, eski sahipleri için sadece bir hatıra, yeni sahipleri içinse köksüz bir barınma alanına dönüşmektedir.

Dış göç (zorunlu) örneklerinden birisi de 14 Kasım 1944 tarihinde, Stalin yönetimindeki Sovyetler Birliği tarafından ana vatanları olan Ahıska bölgesinden Orta Asya’nın steplerine sürgün edilen Ahıska Türkleri’dir. Aslında nüfus hareketinden öte bir toplumun coğrafi kimliğinin silinmesi olarak değerlendirilmelidir (Şirin, 2021, ss. 676-678). Ahıska Türkleri’nin 1944 yılında anavatanlarından koparılması, bir bakıma bellek mekânlarının kaybı ve bu kaybın kültürel nesneleşme ile telafi edilmesi sürecini açıkça sergilemektedir. Ahıska sürgünüyle

birlikte, toplumun günlük pratiklerini ve canlı hatıralarını barındıran iletişimsel bellek, fiziksel mekânı yokluğuyla sarsılmıştır. Ancak mekânın kaybı hafızayı yok etmek yerine belleğin metinleşmesine ve sembolik bir anlama dönüştürmüştür.

Yine dış göç (mübadele) örneği olarak 1922 Türkiye-Yunanistan nüfus mübadelesi neticesinde, Fethiye yakınlarındaki Kaya Köyü (Levissi) gibi yerleşim birimleri, asli sakinleri olan Rum nüfusun zorunlu göçüyle tamamen boşalmıştır. Geride kalan sivil mimari örnekleri ve kiliseler, fiziksel olarak ayakta kalsalar da on yıllarca metruk bırakılmıştır (İlter, 1991, s. 473). Gidenlerini yerine gelen mübadillerin sosyo-kültürel alışkanlıkları farklı olduğu için söz konusu yapılar toplumsal yaşamın dışına itilmiştir. Yeni yerleşimciler için bir anlam ifade etmeyen söz konusu hafıza mekanları içselleştirememiş ve sonraki yerleşimcilerde bölgeyi terk etmiştir. İfade edilen mekânsal dönüşüm, bellek ve toplumsal çerçeve arasındaki bağı açıkça sergilemektedir (Halbwachs, 2016, s. 90). Rum cemaatinin mekânı terk etmesiyle birlikte, kilise ve konutlar kolektif belleği muhafaza etme yetisini kaybetmiş ve bir boşluğa düşmüştür. Söz konusu durumun benzeri Balkanlarda yaşayan Türk yerleşim yerlerinde de benzer şekilde gerçekleşmiştir. Bu bağlamında söz konusu köy, yaşayan bir yerleşimden, donmuş bir hafıza mekânına evrilmiştir. Göç teorileri açısından belirtilen durum, klasik itme-çekme faktörlerinin ötesinde radikal bir yersizleşme sürecidir. Mekân, bir toplumsal kimliğin yuvası olmaktan çıkıp, ulus-devlet inşası sürecinde anlamı yabancılaşmış birer kalıntıya indirgenmiştir.

Her iki göç çeşidi, sosyolojik açıdan bir toplumun coğrafi yer değişikliği ile birlikte mekân ile kimlik arasındaki organik bağın sembolik bir şiddetle koparılmasını ifade eder. Bu süreçte Ahıska ve Kaya Köy, fiziksel bir yerleşim birimi olmaktan çıkarak “hayali bir coğrafyaya” (Said, 1998) ve kolektif bir mitosa dönüşmüştür. Mekânın fiziksel kaybı, toplumu onarıcı nostalji olarak tanımlanan bir sürece itmiş; toplum, vatan olarak kodladığı somut mekânın yokluğunu, gelenekleri, masalları ve ritüelleri taşınabilir hale getirerek telafi etmiştir. Jan Assmann (2015)’in belirttiği iletişimsel belleğin mekânsal dayanağını yitirmesi, belleğin yok olmasıyla değil, aksine sürgünü bizzat yaşamayan kuşaklara dahi aktarılan kutsallaştırılmış bir tarih anlatısına dönüşmesiyle sonuçlanmıştır.

1557 yılında inşa edilen ve 1993’te savaş sırasında kasıtlı olarak yıkılan Mostar Köprüsü, Balkanlar’daki ortak yaşam iradesinin en önemli fiziksel temsilcisiydi. Savaş sonrası 2004 yılında uluslararası yardımlarla aslına uygun olarak restore edilmiş olsa da köprünün çevresindeki nüfus yapısı ve kentsel doku savaş ve göçle köklü bir değişime uğramıştır (Bilginoğlu, 2024, s. 217). Mostar örneği, köprü mimari açıdan eski formuna kavuşsa söz konusu mekân birleştirici bir miras ögesinde öte savaşın ve anlam kaybının yaşandığı kültürel

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme

öge niteliğindedir. Zorunlu göç ve etnik ayrışma neticesinde köprü, toplumsal bir geçiş noktası olmaktan çıkıp bir sınır sembolüne dönüşmüştür. Belirtilen durum, göçün yarattığı mekânsal kutuplaşmanın ve mekânın orijinal hafızasından koparak çatışma odaklı yeni bir kimlik kazanmasının somut bir göstergesidir.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında askeri yasak bölge ilan edilerek sivil yerleşime kapatılan Kapalı Maraş, kültürel hafıza mekânlarının dondurulması ve ardından gelen çürüme süreci dünya üzerindeki örneklerden biridir (Kırmızıgül, 2021, s. 528). Bir zamanlar Akdeniz'in en önemli turizm ve kültür merkezlerinden biri olan bölge, göçle birlikte insansız kalmış ve yaklaşık yarım asır boyunca bir hayalet bölge olarak varlığını sürdürmüştür. Maurice Halbwachs (2016, s. 90)'ın toplumsal bellek teorisi bağlamında, mekânın toplumsal çevresinden tamamen koparıldığında nasıl bir hafıza kaybına dönüştüğünü sergilemektedir. Mekânın fiziksel yapısı orada dursa da içindeki yaşanmışlık ve anlam "itme" faktörüyle göç eden sakinleriyle birlikte gitmiştir. Göç teorileri içindeki yersizyurtsuz kavramı söz konusu olaya örnek teşkil etmektedir. (Deleuze ve Guattari, 1990). Çünkü mekân ne eski sahiplerine ne de yeni bir topluma aittir. Dolayısıyla söz konusu yapılar sürgün edilenler için ulaşılamaz bir yas nesnesi, bölgede kalanlar için ise içeriği boşaltılmış ve yabancılaşmış bir yer haline gelmiştir.

Mostar Köprüsü ve Kapalı Maraş, zorunlu göçün ardından bir mekânın nasıl politik bir araca dönüştüğünü iki zıt örnekle kanıtlar. Mostar'da karşımıza çıkan durum tam bir yeniden inşa çelişkisidir. Mostar Köprüsü fiziksel olarak eski taşlarıyla yeniden ayağa kaldırılmış olsa da eski doğal kültürel değerini yitirmiş; bunun yerine uluslararası camianın dışarıya verdiği barış ve uzlaşma mesajının bir vitrini haline gelmiştir (Bourdieu, 2020). Köprü fiziksel olarak aslına uygun inşa edilmiştir; ancak bu inşa süreci, sembolik sermaye kavramıyla okunduğunda, köprü'nün artık eski doğal işlevini değil, uluslararası toplumun barış ve uzlaşma illüzyonunu temsil eden dayatılmış bir anıt işlevi gördüğü anlaşılır. Dolayısıyla Mostar, geçmişin hatırlandığı bir yer ve geçmişteki çatışmanın üzerine çekilmiş estetik bir maskedir. Kapalı Maraş örneği ise, Gordon (2008)'un kavramsallaştırdığı "mekânsal hayaletleşme" ile açıklanabilir. Maraş, sadece boşaltılmış bir alan olmakla birlikte varlığıyla sürekli orada olmayanları hatırlatan bir bölgedir. İki mekân kıyaslandığında Mostar Köprüsü, göç sonrası fiziksel varlığıyla çatışmacı bir kimliği gizleyen işlevsel bir yapıya dönüşürken; Kapalı Maraş, fiziksel varlığıyla ulaşılmazlığın ve kopuşun durağan bir temsiline dönüşmüştür. Her iki örnek de göstermektedir ki; göçle gelen nüfus hareketi mekânın fiziksel kaderini ne yönde değiştirir

değiştirsin, mekânın orijinal ruhunu taşıyan kolektif bellek, asli kullanıcılarıyla birlikte sürgün edilmekte ve geriye yalnızca politik amaçlara hizmet eden yabancılaşmış birer mekânsal kabuk kalmaktadır. Bu bağlamda benzer yaklaşımlarla, dış göç hareketleri de yukarıda belirttiğimiz aynı parametreler doğrultusunda analiz edilerek şu şekilde tablolaştırılabilir:

Tablo: 2. Dış Göçlerin Niteliği ve Sonuçları

Örnek Mekân	Göçün Niteliği	Bellek Üzerindeki Etkisi	Mevcut Durum / Sonuç
Kaya Köyü	Zorunlu Mübadele: Ulus-devlet inşası sürecinde yersizleşme.	Mekânı anlamlandırılan sosyal çerçeve yok olduğu için iletişimsel bellek yok olmuştur.	Yapıların asli anlamından kopup metruk veya müzeleşmiş bir dekora dönüşmesi.
Kapalı Maraş (Kıbrıs)	Askeri/Siyasi Göç: Çatışma sonrası mekânın erişime kapatılması.	Mekânın toplumsal çevreden soyutlanarak bir ölü hafıza nesnesine dönüşmesi.	Aidiyet bağlarının kopması sonucu yersizyurtsuzluk ve hayaletleşme durumu.
Ahıska (Gürcistan)	Kitlesel Sürgün (1944): Coğrafi kimliğin sistematik imhası.	Mekân kaybedildiği için hafızanın dil, destan ve ritüellerle sembolik vatan olarak inşası.	Fiziksel mekânın ulaşılamazlığı sebebiyle, mekânın zihinlerde erişilemez bir ideal haline gelmesi.
Mostar, Köprüsü (Bosna Hersek)	Çatışma Odaklı Zorunlu Göç: Savaş ve etnik ayrışma neticesinde yaşanan mekânsal kutuplaşma	Ortak yaşamın simgesi olan köprünün, göç ve ayrışma sonrası bir geçiş noktasından bir sınıra dönüşmesi.	Fiziksel restorasyona rağmen, mekânın birleştirici ruhunu yitirerek çatışma odaklı yeni bir kimlik kazanması.

Yukarıda tabloda görüldüğü üzere Kaya Köyü ve Kapalı Maraş, sosyal yaşam mekândan çekildiğinde yapılar ya müzeleşmiş bir yapı ya da hayaletleşmiş bir ölü nesneye dönüşmektedir. Ahıska vakası, fiziksel yurdu kaybeden toplulukların vatanı sembolik olarak dil ve ritüellerde yaşattığını gösterirken; Mostar örneği, fiziksel restorasyonun toplumsal barışı sağlamaya yetmediğini, birleştirici simgelerin bile çatışma sonrası sınır haline gelebildiğini kanıtlamaktadır. Sonuç olarak tablo; zorunlu göç ve siyasi krizlerin mekânı asli anlamından

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme

kopardığını, geriye ise aidiyet duygusunu yitirmiş, travmatik ve sessiz coğrafyalar bıraktığını vurgulamaktadır.

Kentleşme Etkisi

Hafıza mekanlarının anlam kaybına yol açan diğer bir konu ise kültürel mekânsızlaşmadır. İnsan ve mekân arasındaki ilişki, fiziksel bir barınma ihtiyacının çok ötesinde, psikolojik bir eklemleme sürecidir. Birey, dünyayı ve kendi benliğini, içinde yaşadığı fiziksel çevre üzerinden anlamlandırır. Mekân kimliği olarak tanımladığı kavram, yer kimliğinin sosyal ilişki ve fiziksel dünyanın sunduğu beklenti ve değerlerle örüldüğünü savunur (Proshansky, Fabian ve Kaminoff, 1983). Yani, insan çevresindeki mekânları kendi ruhsal dünyasına dahil eder. Söz konusu mekânlar yok olduğunda aslında bireyin benlik duygusundan da bir parçası kopar (Göregenli ve Karakuş, 2014, ss. 105-106).

Günümüzde Batı merkezli yaklaşımlarla şekillenen modern kent tasarımları, ulus kimliğini müzeler ve anıtlar gibi simgesel binalarla güçlendirmeye çalışsa da aslında yaşayan kültürün asıl damarları olan meydanları, bayram yerlerini ve panayır alanlarını sistematik olarak yok etmektedir (İçli, 2011, s. 47; Kurtuluş, 2006, s. 7). Bu durum, bireyin en temel varoluşsal ihtiyaçlarından biri olan mekânsal aidiyeti zedeleyerek, insanları kültürel pratiklerini ve ritüellerini sergileyebilecekleri fiziksel alanlardan yoksun bırakmakta ve onları derin bir kültürel mekânsızlığa mahkûm etmektedir. Fiziksel olarak bir kentte varlığını sürdüren ancak yaşadığı sokağın dokusunda kendi geçmişine, kimliğine veya kültürel hafızasına dair hiçbir iz bulamayan birey, çevresiyle kurduğu anlam bağını kaybederek bir bağlantısızlık evresine girmektedir. Söz konusu kopuş ise kişinin benlik duygusunu inşa eden yer kimliği yapısının onarılamaz biçimde zedelenmesine yol açmaktadır.

Söz konusu yer kimliği kaybı süreci, göç olgusuyla birleştiğinde travmatik bir kültürel mekânsızlık durumu yaratmaktadır. Kültürel mekânsızlaşma probleminin başlıca nedenleri arasında modernite ve sanayileşme süreci yer almaktadır (Kaypak, 2014, s. 89). Modernite ve sanayileşme süreci, kitleler için göçü bir tercihten ziyade zorunluluk haline getirmiştir. Belirtilen zorunlu yer değiştirme hareketi, coğrafi bir kopuş ile birlikte kültürel hafıza mekânlarının yapısal bir anlam kaybına uğramasına yol açmıştır. Hafızanın üzerine inşa edildiği geleneksel mekânların işlevini yitirmesi, bireyi ve toplumu bir aidiyet boşluğuna sürüklemektedir. Söz konusu anlam kaybı, geçmişin geride bırakılmasıyla sınırlı kalmayıp varılan yeni kentsel dokunun niteliğiyle doğrudan ilişkilidir. M. Öcal Oğuz (2019)'un "Paldır Kültür Kentleşmeler" adlı kitabında ifade ettiği geleneği ve yerel dokuyu dışlayan niteliksiz

kentleşme süreci bu noktada belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla süreç, göçmenlerin beraberinde getirdiği somut olmayan kültürel mirası köksüz bırakarak kültürel mekânsızlık olgusunu kronik bir soruna dönüştürmüştür. Hafıza mekânlarının yaşadığı anlamsal aşınma, bir geçmişe özlem meselesinden ziyade, şehir yapısında belleğin tutunabileceği kültürel çabaların yok olduğu bir kimlik krizini temsil etmektedir.

Bunun örneği, eski şehirlerin ve köylerin buluşma noktası olan “Hıdırlık” tepeleridir. Nitekim, kültürel mekânlara bu sembolik toplanma alanı özelliğini veren o mekân üzerinde üretilen, aktarılan ve mekânla bütünleşerek imgeleşen kültürel pratiklerdir (Tekin, 2021, 90). Eskiden baharın gelişiyle insanların toplandığı, ağaçların altında dualar edip eğlendiği bu geniş alanlar, bugün apartmanların ve rezidansların işgaline uğramıştır. Günümüzde bir mahallenin adı hâlâ Hıdırlık olsa da içinde bir tane bile ağacın kalmaması kültürel mekânsızlığın en net göstergesidir. Mekân betonlaştıkça, o mekâna bağlı olan Hıdırellez gibi gelenekler de yavaş yavaş unutulmuştur. Mekân olmayınca gelenek de evsiz kalmış; yerel kültürümüzün parçası olan Boz Atlı Hızır şehirden uzaklaşırken, onun boşluğunu televizyon ve internetin öğrettiği Noel Baba gibi küresel figürler doldurmuştur. Bu şekilde insanların kültürel hafızasını koruyacakları alanlar yok edildikçe, şehirle olan bağları kopmakta ve yerel kimlik yerini tamamen tüketim odaklı popüler bir kültüre bırakmaktadır (Oğuz, 2019, s. 49).

Kültürel mekânsızlaşmanın bir diğer yüzü de bir zamanlar köyle kent arasında köprü kuran gecekondulu mahallelerinin dönüşümünde gizlidir. Erman (2001 s. 990), gecekondulu nüfusunun homojen bir grup olarak görüldüğünü ve bu grubu diğer şehir sakinlerinden ayıran temel özelliğin köykentli bağlamda muhafaza edilen kırsal yaşam tarzı ve değerler olduğunu belirtmektedir. Gecekondulu mahalleleri sadece düzensiz yapılar topluluğu değildir. Bahçesinde meyve-sebze yetiştirilen, imeceyle salça kaynatılan ve komşuluğun üretildiği canlı yaşam alanlarıydı. Söz konusu tek katlı ve bahçeli evler, insanı topraktan ve komşusundan koparmayan bir sosyal toplum bilinci sunuyordu. Ancak kentsel dönüşüm adı altındaki yapılaşma, dayanışma kültürünü yok ederek yerine soğuk apartman dairelerini getirmiştir. Gecekondu bahçesinde yapılan düğünlerin veya paylaşılan kışlık hazırlıkların yerini, markete ve AVM’ye bağımlı bir tüketim kültürü almıştır (Alptekin, 2021, s. 261). Apartmanlaşma süreciyle birlikte, fiziksel olarak birbirine daha yakın ama ruhsal olarak birbirinden daha uzak, yalnızlaşmış bir kent insanı profili ortaya çıkmıştır. Gecekondu sunduğu o şirin ve yeşil mahalle kültürü yerini betona bıraktıkça kent, insanın sadece barındığı ama hiçbir bağ kurmadığı anlamsız bir alan haline gelmiştir. Bu durum, eğitilmiş ama yalnız ve şiddete eğilimli yeni bir kentli kuşağın doğmasına zemin hazırlamıştır (Ölçer Özünel, 2015, ss. 80-81).

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme

Tüm süreçler göstermektedir ki mekânsal yalnızlaşma ve kültürel mekânsızlaşma, bir şehircilik hatası olmanın ötesinde, toplumsal hafızanın sistematik olarak parçalanmasıdır. Hıdırlık tepelerinin betonlaşmasından gecekonduların dikey bloklara dönüşmesine kadar uzanan niteliksiz kentleşme sancısı, insanı topraktan ve kendi kültürel genetiğinden koparmaktadır. Geleneksel ritüellerin icra edileceği fiziksel alanlar yok edildiğinde, kültürel pratikler evsiz kalmakta ve söz konusu boşluk küresel tüketim nesneleriyle doldurulmaktadır.

SONUÇ

İnsan ve toplum her ne olursa olsun kendisine barınacak bir ortam mekân bulma durumuna sahiptir ve yeni kültürel oluşumları beraberinde getirirken kültürel belleğe ait kayıtları yok etmektedir. Fiziksel mekânın ve sosyal çevrenin kaybı, bireyin aidiyet hissettiği değerler bütününe sarsmakta ve toplumsal hafızanın taşıyıcı kolonlarını yıkmaktadır. Geçmişle kurulan bağın kopması, ortak bir gelecek inşasını zorlaştırdığı gibi milli bilincin zayıflamasına da zemin hazırlamaktadır. Kendi coğrafyasından koparılan topluluklar, kök saldıkları zeminle birlikte kimliklerini tanımlayan tarihsel sürekliliği kaybetmekte ve toplumu bir arada tutan manevi dokunun parçalanmasıyla sonuçlanmaktadır.

İç ve dış göç hareketlerinin yoğunlaşması, aynı bölgeden gelen bazı kitlelerin şehirlerde topluca kümelenerek gettolar oluşturmasına yol açmaktadır. Bu tür kapalı yerleşim biçimleri, kentin sahip olduğu tarihi ve kültürel dokuyu zedeleyerek ortak hafıza mekânlarının tahribine sebebiyet vermektedir. Kentsel bütünleşmeyi engelleyen söz konusu yapılar, şehrin özgün kimliğini parçalarken mekânın tarihsel derinliğini de gündelik hayatta görünmez kılmaktadır. Mekânın kimliksizleşmesi, şehirde yetişen yeni kuşakların yaşadıkları çevreyle bağ kurmasını imkânsız hale getirmekte ve neticede kentsel belleği sahiplenemeyen ve toplumsal geçmişe dair kültürel bilinçten yoksun nesillerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Şehirlere yönelik gerçekleşen kontrolsüz göç dalgaları, kentin tarihsel merkezleri üzerindeki baskıyı günden güne artırmaktadır. Bu yoğunluk sebebiyle şehrin hafıza mekânları, plansız yerleşim birimlerine ve toplu konut projelerine kurban edilerek fiziksel olarak ortadan kaldırılmaktadır. Eski yerleşim alanlarının yıkılıp yerine modern fakat kimliksiz yapıların inşa edilmesiyle ortaya çıkan kültürel mekânsızlık durumu, toplumun geçmişle olan somut bağını bütünüyle koparmaktadır. Söz konusu mekânlar fiziksel varlığını kaybettiğinde, o alanlarda yüzyıllardır süregelen ritüeller ve kolektif anlatılar zemin bulamamakta ve kentsel dokunun bir anlam kaybına uğramasıyla tamamlanmaktadır.

Bu kayıpların önüne geçilebilmesi için şehir sakinlerinin yaşadıkları coğrafyaya sahip çıkması ve tarihsel mirasın ekonomik refah beklentisine kurban edilmemesi hayati önem taşımaktadır. Başta yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları olmak üzere devletin ilgili kurumları, şehrin dokusunun bozulmasını engellemek adına kapsamlı oryantasyon programları geliştirmeli ve göçle gelen kitlelerin kentsel kimliğe adaptasyonunu sağlamalıdır. Hafıza mekânları, geçmişî simgeleyen pasif birer nesne olmaktan çıkarılmalı ve düzenlenen kültürel etkinliklerle sosyal etkileşimin sürdüğü dinamik yapılara dönüştürülmelidir. Mekânın bu şekilde yeniden canlandırılması, hem tarihsel sürekliliğin korunmasına hizmet edecek hem de kente yeni katılan bireylerin toplumsal belleği sahiplenmesine olanak tanıyacaktır.

EXTENDED ABSTRACT

The phenomenon of migration, whether triggered by economic necessities, natural disasters, or conflict, functions as a transformative force that inflicts profound destruction upon the cultural codes of societies and threatens the continuity of national consciousness. This study proceeds from the fundamental premise that urban identity is not merely composed of architectural shells but is deeply rooted in physical structures such as squares, neighborhoods, and places of worship that serve as symbolic carriers connecting a shared past to the present. Cultural memory spaces are constructed through historical accumulation and human agency; thus, the value of a space is inextricably linked to the individuals who inhabit it and the cultural repertoire they possess. However, the displacement of populations leads to the dissolution of the social environments and rituals that imbue these spaces with meaning. When the human element is removed or replaced by a population lacking a connection to the local heritage, the symbols and narratives attached to the space lose their function, reducing historical structures to mere piles of stone or soulless decorations.

The theoretical framework of this research integrates classical migration theories with the cultural memory approaches of Jan Assmann and Maurice Halbwachs to provide a multi-layered analysis of spatial alienation. Ravenstein's laws of migration and Everett Lee's "push-pull" model elucidate the mechanisms of internal migration in Turkey, where rural populations gravitate toward urban centers for better opportunities. These movements create immense pressure on historical urban cores, often leading to substandard urbanization and the fragmentation of traditional neighborhood cultures. From the perspective of cultural memory, Assmann's "object memory" suggests that spaces are material carriers of collective experiences. When migration severs the organic link between people and their environment, the

Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme

“communicative memory” the living, everyday interactions that sustain heritage withdraws from the urban sphere, leaving behind a vacuum of meaning.

Detailed findings from Turkey demonstrate that internal migration often results in ghettoization, where groups from the same region cluster together in cities. This clustering, while providing a safety net for newcomers, frequently damages the existing historical and cultural fabric of the city and prevents the development of a unified urban identity. In historic districts like Samatya and Balat in Istanbul, the influx of new populations has replaced the diverse, integrated community memory with fragmented fellow-townsmen groups. Similarly, in Gaziantep’s Bey Quarter and Kalealtı district, the departure of original residents has led to a process where heritage sites are museumized or commercialized through gentrification. These spaces, once vibrant centers of social life, are frozen into tourist decorations where local culture is displayed as a commodity rather than lived as a reality. The physical restoration of buildings in these areas fails to revive collective memory because the social framework necessary for memory to persist as theorized by Halbwachs has been dismantled.

Furthermore, the study highlights the impact of forced displacement caused by natural disasters and political interventions. The evacuation of the old Kale settlement in Gaziantep’s Yavuzeli district following a major earthquake exemplifies spatial de-spatialization. The total absence of inhabitants has turned the site into a silent pile of rubble, depriving future generations of the physical evidence needed to sustain local narratives. A distinct form of dysfunction is observed in sites like the Karadut Lodge (Tekke), where the 1925 legal abolition of dervish lodges led to the migration of religious leaders (Dedes) and followers to rural areas. While the physical structure remains, the ritual silencing caused by the departure of its spiritual community has rendered the space functionally dead. In the realm of external migration, examples such as the abandoned Kaya Köyü (Levissi) after the 1923 population exchange or the ghost city of Varosha (Kapalı Maraş) illustrate how political conflict creates traumatic symbols of loss. These spaces exist in a state of deterritorialization, belonging neither to their former owners nor to the new societies, serving only as reminders of a severed past.

In conclusion, the study argues that modern urbanization and economic progress should not come at the expense of cultural heritage. The rise of “low-quality urbanization” (paldır küldür kentleşme) has led to a situation where traditional meeting places, like Hıdırlık hills, are replaced by concrete residences, causing rituals like Hıdırellez to fade into oblivion. To prevent the total erosion of urban identity, it is imperative that city residents actively protect their

cultural landscapes. State institutions, municipalities, and non-governmental organizations must implement comprehensive orientation programs to integrate migrants into the city's historical identity. Memory spaces should not be treated as static decors; instead, they must be transformed into living structures through cultural activities that foster social interaction. Only by maintaining the organic bond between humans and their environment can we ensure that memory spaces continue to serve as the foundations of a resilient and conscious society.

**Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam
Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme**

KAYNAKÇA

- Alptekin, M. Y. (2021). Kentsel dönüşüm ve sosyal adalet. M. Y. Alptekin (Ed.), *Şehir sosyolojisi*. Nobel Yayıncılık.
- Alptekin, M. Y. (2021). Küresel Kentler. M. Y. Alptekin (Ed.), *Şehir sosyolojisi*. Nobel Yayıncılık.
- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik* (A. Tekin, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Augé, M. (1997). *Yer-olmayanlar Üstmodernliğin Antropolojisine Giriş* (T. Ilgaz, Çev.). Kesit Yayınları.
- Avcı, C. (2024). *Folklor ve kültürel güvenlik (III): Güvenlikleştirilen göç ve kavşaktaki ülke Türkiye*. Z. (Ed.), *Göç, kültür ve tarih*. Paradigma Akademi Yayınları.
- Aytaç, Ö. (2013). Kent mekânları ve kimlik/farklılık sorunu. *İdealkent*, (9), 138-169. <https://izlik.org/JA39AY67HP>
- Bahçeci Başarmak, H. I. (2020). Bağımlı Kentleşme, Kent Hakkı ve Kentsel Dönüşüm. *Memleket Siyaset Yönetim*, 15(34), 217-242. <https://izlik.org/JA98ZR64PJ>
- Balaban, U. (2016). Ahalisiz mahalleler: Türkiye metropolünde nüfus hareketliliği ve kolektif hafıza. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9), 65-95. <https://izlik.org/JA62CC54HZ>
- Bilginoğlu, E. (2024). Bir Karanlık Turizm Türü Olarak Savaş Turizmi ve Bosna-Hersek'in Bir Savaş Turizmi Destinasyonu Olarak Yeniden Tanımlanması. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(52), 203-234. <https://doi.org/10.21497/sefad.1453397>
- Bourdieu, P. (2020). *Habitus and Field: General Sociology*. Lectures at the Collège de France (1982-1983) (P. Collier, trans.). Volume 2, Polity Press.
- Castree, N. (2004). *David Harvey: Key thinkers on space and place*. Sage Puplication.
- Çankal, G., ve Koyuncu, A. (2025). Suriyeli Sığınmacıların Gönüllü Geri Dönüş Sürecinde Karar Alma Mekanizmaları. *İmgelem*, (16), 67-90. <https://doi.org/10.53791/imgelem.1654212>
- Deleuze, G., ve Guattari, F. (1990). *Kapitalizm ve şizofreni 1* (A. Akay, Çev.). Bağlam Yayınları.
- Erman, Tahire. (2001). The Politics of Gecekondu (Squatter) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse. *Urban Studies*, 38(7), 983-1002.
- Glass, R. (2010). London: Aspects of Change. J. Brown-Saracino, *The Gentrification Debates* içinde (ss. 19-29). Routledge.
- Gordon, A. F. (1998). *Ghostly Matters: Haunting and the Sociological Imagination*. University of Minnesota Press.
- Göregenli, M., ve Karakuş, P. (2014). Göç araştırmalarında mekân boyutu: Kültürel ve mekansal bütünleşme. *Türk Psikoloji Yazıları*, 17(34), 101-115.
- Gurak, D, T., ve Caces, F, C. (1992). Migration networks and the shaping of migration systems. Mary M. Kritz, Lin Lean Lim, & Hania Zhtnik (Eds.), *International migration systems: A global approach* içinde (ss. 150-176). Clarendon Press.

- Halbwachs, M. (2016). *Hafızanın toplumsal çerçeveleri* (B. Uçar, Çev.). Heretik Yayınları.
- Halbwachs, M. (2017). *Kolektif hafıza* (B. Uçar, Çev.). Heretik Yayınları.
- Harvey, D. (1985). *The urbanization of capital: Studies in the history and theory of capitalist urbanization*. Johns Hopkins University Press.
- Harvey, D. (2001). *Spaces of capital: Towards a critical geography*. Routledge.
- Harvey, D. (2003) *Sosyal Adalet ve Şehir* (M. Moralı Çev.). Metis.
- Harvey, D. (2006). *Spaces of global capitalism: Towards a theory of uneven geographical development*. Verso.
- Harvey, D. (2008). The right to the city. *New Left Review*, 53, 23-40.
- Hayta, Y. (2016). Kent Kültürü ve Değişen Kent Kavramı. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2) 165184. <https://izlik.org/JA77RF26AH>
- İçli, Gönül (2011). Kentsel Dönüşüme İlişkin Sosyolojik Bir Değerlendirme-Denizli Örneği. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 43-57. <https://izlik.org/JA47RH84AT>
- İlter, F. (1991). Doğaya Bırakılmış Bir Akdeniz Yerleşmesi: Kaya Köy (Levisi) ve Kiliseleri. *BELLETTEN*, 55(213), 473-482.
- Kanbak, A. (2016). İstanbul Yedikule bostanları: Bir yerinden üretim pratiği. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(1), 166-180.
- Keleş, R. (2005). Kent ve kültür üzerine. *Mülkiye Dergisi*, XXIX(246), 9-18. <https://izlik.org/JA45WS64JT>
- Kırmızıgül, F. Ç. (2021). Sosyal bir kimlik arketipi olarak KKTC- Kapalı Maraş bölgesinin mekansal yalnızlığı üzerine kurgusal denemeler. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 7(2), 520-544. <https://doi.org/10.21551/jhf.934277>
- Korkmaz, İ. (2022). *Gaziantep Alevi Kültürü ve İmam Musa Kazım Ocağı*. Paradigma Yayınları.
- Kurtuluş, H. (2006). Kentsel Dönüşüme Modern Kent Mitinin Çöküşü Çerçevesinden Bakmak, *Planlama*, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını Sayı 36, Ankara, 2/2, s: 7-11.
- Lee, Everett S. (1969). A Theory of Migration, J. A. Jackson (Ed.), *Migration* içinde (ss. 282-297). Cambridge University Press.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi*. Sel Yayıncılık.
- Massey, D. (1984). *Spatial divisions of labour*. Macmillan.
- Meder, M., ve Bal S. (2018). Soylulaştırma ve Ankara Dikmen Vadisi Örneği, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 211-223. <https://doi.org/10.30794/pausbed.424373>
- Nora, P. (1989). Between memory and history: Les lieux de mémoire. *Representations*, (26),7-24.
- Oğuz, M. Ö. (2019). *Paldır küldür kentleşmeler*. Geleneksel Yayıncılık.
- Ölçer Özünel, E. (2015). *Eşikteki: Gecekondu folklorunda insan- zaman- mekân*. Grafiker Yayınları.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K., ve Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3(1), 57-83. [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(83\)80021-8](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(83)80021-8)

**Göç ve Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel Hafıza Mekânlarının Anlam
Kaybı/İşlevsizleşmesi Üzerine Bir Değerlendirme**

- Said, E. W. (1998). *Oryantalizm* (N. Uzel, Çev.). İrfan Yayıncılık.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve kültür* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Soğukkuyu, B., ve Tunç, A. Z. (2013). Kent kültürüne ve toplumsal yapıya bağlı olarak kentte tipografinin kullanımı (İzmir ve Milano örnekleri). *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, (12), 156-157. <https://izlik.org/JA63AW62XW>
- Şirin, N. A. (2021). Toplumsal Bellekte Sürgün: Ahıska Türkleri Örneği. *Karadeniz Araştırmaları*. XVIII/71, 671-688. <https://izlik.org/JA37RU25CU>
- Tekin, G. (2021). Tarihî Kent Merkezlerinde Yeniden Canlandırmanın Kültürel Boyutu. *Milli Folklor*, 17(130), 84-95. <https://izlik.org/JA47EJ96DY>
- Tuncer, E. (2013). *Kentte barınma hakkı: Kim için? Samatya'da "zorunlu" göçmenlerin "yer-kurma" pratikleri*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türkün, A. (2010). İstanbul'da kentsel dönüşüm ve soylulaştırma: Tophane örneği. *Mimarlık*, (356), 42-43.
- Urry, J. (1999). *Mekânları tüketmek* (R.G. Ögdül, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Wallerstein, I. (1998). *Jeopolitik ve Jeokültür* (M. Özel Çev.). İz Yayınları.
- Yalçın, C. (2004). *Göç sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Yeter, E. (2007). *Kentsel gelişme ve kültür değerleri* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.

Makale Bilgileri/Article Information

<i>Etik Beyan:</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan edilir.	<i>Ethical Statement:</i>	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
<i>Çıkar Çatışması:</i>	Çalışmada kişiler veya kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.	<i>Conflict of Interest:</i>	The authors declare that declare no conflict of interest.
<i>Yazar Katkı Beyanı:</i>	Çalışmanın tamamı yazar tarafından oluşturulmuştur.	<i>Author Contribution Declaration:</i>	The entire study was created by the author.
<i>Mali Destek:</i>	Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır.	<i>Financial Support:</i>	The study received no financial support from any institution or project.
<i>Yapay Zekâ Kullanımı:</i>	Bu çalışmada herhangi bir yapay zekâ tabanlı araç veya uygulama kullanılmamıştır.	<i>Use of Artificial Intelligence:</i>	This study did not utilize any artificial intelligence-based tools or applications.
<i>İntihal:</i>	Bu makalede intihal taraması yapılmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir. – İntihal.Net	<i>Plagiarism:</i>	This article has been scanned for plagiarism and it has been confirmed that it does not contain plagiarism. – İntihal.Net